

نگاهی به علم مفردات قرآن کریم

تعلیم قرآن کریم از صدر اسلام محور تعلیم و تربیت دینی و آموزش مسلمانان بوده است و مطابق سنت پیامبر اکرم و معصومین علیهم السلام، آموزش کودکان با آموختن قرآن آغاز می‌شده است. شما دانش‌آموزان عزیز هم خوشبختانه از سال‌های اولیه آموزش خود، یادگیری کتاب الهی را شروع کرده‌اید. خواندن قرآن کریم و فهم تدریجی معنای عبارات و آیات شریفه‌ی آن گام اول تعلیم قرآن است. عرب‌زبانان به دلیل آشنایی با زبان عربی، معنای بسیاری از عبارات و آیات قرآن کریم را به‌طور مستقیم درک می‌کنند. ما نیز به دلیل نزدیکی زبان فارسی به زبان قرآن و نیز یادگیری تدریجی معنای واژگان و عبارات قرآنی، می‌توانیم معنای بسیاری از آیات کتاب خدا را درک کنیم.

این درک، چه برای ما و چه برای عرب‌زبانان، درک اولیه و فهم عمومی از آیات قرآن کریم است. همین درک اولیه و فهم عمومی بسیار ارزشمند و هدایت‌گر است و می‌تواند ما را با بسیاری از معارف بلند قرآن کریم آشنا سازد. اما درک عمیق‌تر و دقیق‌تر قرآن کریم که کلام حکمت‌آمیز و حکمت‌آموز خدای حکیم است، نیازمند فراگیری علوم خاصی می‌باشد. از گذشته‌های دور به‌ویژه پس از گسترش اسلام به سرزمین‌های غیر عرب‌زبان و نیز در امتداد توسعه و پیشرفت اسلام، نیاز مسلمانان به کسب مقدمات علمی برای بهره‌گیری بیش‌تر و کامل‌تر از قرآن کریم، فزونی یافت. برخی از این علوم عبارت‌اند از علم صرف و نحو، معانی و بیان، فقه و اصول، تفسیر و تاریخ و... که یکی از مهم‌ترین این علوم، علم مفردات قرآن است.

«علم مفردات یا واژه‌شناسی قرآن دانشی است که درباره‌ی تک‌واژه‌های قرآنی از نظر ریشه، اشتقاق لغوی، دلالت بر معنای مطلوب، مناسبات و نوع کاربرد آن در قرآن بحث می‌کند».^۱ البته در علم مفردات گاه به تفاوت معنای کلمات مترادف نیز پرداخته می‌شود.

از این رو می‌توان گفت در سال‌های قبل هر چند شما علمی به نام مفردات قرآن را نیاموخته‌اید اما آن چه در آموزش قرآن داشته‌اید، به نوعی شما را با مفردات قرآن کریم آشنا کرده است. همان طور که در تعریف فوق آمده می‌توانید ریشه‌ی بسیاری از کلمات قرآن کریم را تشخیص دهید؛ با معنای آن‌ها آشنایی داشته و حتی معنای بسیاری از کلمات جدید را حدس بزنید.

در گذشته‌های دور کتاب‌های مفردات قرآن که توسط دانشمندان اسلامی تألیف شده است، بیش‌تر به تبیین و توضیح واژگان خاص و دشوار قرآن اختصاص داشته، اما در سده‌های اخیر کتاب‌های بسیاری در واژه‌شناسی قرآن کریم تألیف شده است که به سبک‌های مختلف به تبیین معنای ریشه‌ی همه‌ی کلمات قرآن و مشتقات مهم آن‌ها پرداخته‌اند.

یکی از معروف‌ترین منابع علم مفردات، کتاب راغب اصفهانی دانشمند بزرگ ایرانی قرن پنجم هجری به نام «مفردات الفاظ قرآن» است. این کتاب به مفردات راغب مشهور است.

راغب در مقدمه‌ی کتاب خود در اهمیت علم مفردات چنین می‌گوید: «اولین علمی که در علوم قرآن به آن نیاز است، علم الفاظ است و در علم الفاظ، تحقیق در مفردات قرآن اهمیت خاصی دارد. فهم معنای واژگان، اولین گام در درک معنای قرآن کریم است؛ همان‌طور که در ساخت یک بنا، مصالح ساختمانی نیاز و ضرورت اول است».

در عصر حاضر و به زبان فارسی نیز کتاب‌های خوبی در مفردات قرآن، تألیف شده که دو نمونه از آن کتاب‌های ارزشمند «نثر طوبی»^۲ و «قاموس قرآن»^۳ است.

همان‌طور که می‌دانید، در همه زبان‌ها به‌ویژه زبان عربی برای معانی نزدیک به هم، از الفاظ

۱- مفردات قرآن، حمید محمدی، ص ۱۸.

۲- تألیف دو دانشمند بزرگ معاصر، مرحوم آیت‌الله ابوالحسن شعرانی و مرحوم استاد محمد قریب.

۳- تألیف دانشمند بزرگ جناب آقای سیدعلی اکبر قرشی.

مختلف استفاده می‌شود و معمولاً عموم مردم به تفاوت دقیق معنای الفاظ مترادف توجه خاصی ندارند. یکی از فوائد استفاده از قاموس لغات، آشنایی با معنای دقیق تر کلمات و تفاوت معنای الفاظ مترادف با یکدیگر است. مثلاً شما با معنای کلمات «هِدایه، سَبیل و خَشِیة» آشنا نیستید اما با مراجعه به کتاب مفردات راغب می‌توان با معنای دقیق تر و توضیحات بیش‌تری درباره همین کلمات آشنا شد. مفردات این کلمات را این‌گونه معنا کرده است:

الهِدَايَةُ : دِلَالَةٌ بِلُطْفٍ

السَّبِيل : الطَّرِيقُ الَّذِي فِيهِ سُهولةٌ

الخَشِیة : خَوْفٌ يَشْوِبُهُ تَعْظِيمٌ وَ أَكْثَرُ مَا يَكُونُ ذَلِكَ عَنْ عِلْمٍ يُخْشَى مِنْهُ

دقت کنید هدایت همان راهنمایی است اما راهنمایی که با لطف و مهربانی همراه است؛ یا «سبیل» به معنای طریق یا راه است ولی راهی که در آن آسانی و سهولت وجود دارد؛ و «خَشِیة» به معنای خَوْف یا ترس است اما ترسی که آمیخته با احساس عظمت می‌باشد و این احساس نتیجه‌ی آگاهی از مقام و منزلت طرف مقابل است.

به این ترتیب به کمک علم مفردات می‌توان معنای دقیق یک واژه را به دست آورد. در تعریف علم مفردات نیز مشاهده کردید که این علم غیر از بیان معنای ریشه‌ی واژگان و اشتقاقیات مهم هر واژه، به بیان معنای مورد نظر و نوع کاربرد آن واژه در قرآن کریم نیز می‌پردازد.

همان‌طور که در پیش‌گفتار این کتاب آمده است، سعی شده در هر درس با آوردن مجموعه‌ای از مهم‌ترین آیات قرآن کریم درباره موضوع و واژه کلیدی آن درس، با معنای مورد نظر و نوع کاربرد آن واژه در قرآن کریم آشنا شوید.

